

İRAN NÜKLEER

Obama yönetimi İran'la imzalanan nükleer anlaşmayı hem ABD Kongresi nezdinde hem de bölgedeki müttefikleri gözünde meşrulaştırmak adına yoğun bir çaba içine girmiştir. Bu anlaşmanın ABD'nin bölgeyi İran'a terk etme niyetinin bir göstergesi olmadığı sıklıkla dile getirilmekte ve İran'ı dengeleyebilecek bölgesel rejimlerle daha yakın askeri ve ekonomik ilişkiler geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Tarık OĞUZLU

Geçtiğimiz yılın temmuz ayında İran ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)'nin beş daimi üyesi ve Almanya arasında imzalanan İran'ın nükleer silah edinmesini zorlaştıran ve bunun karşılığında da İran'a konulan ekonomik ve askeri ambargoların aşamalı olarak kaldırılmasını öngören anlaşma, Ortadoğu bölgesindeki güç dengelerini ve güvenlik algılarını derinden etkileyecek. Bu kısa yazıda söz

konusu anlaşmanın teknik detaylarına girmeden anlaşmanın ortaya çıkarması muhtemel siyasi ve güvenlik sonuçlarını analiz edeceğiz.

1979'da İran'da gerçekleşen rejim değişikliğinin küresel ve bölgesel ölçekte yansımaları oldu. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin başını çektiği Batı dünyası, yeni dini rejimi bölgesel çıkarları açısından tehdit olarak değerlendiren rejimin fazla yaşamaması için bazı politikalar benimsedi.

Bunlar arasında İran'ın bölgede yer alan Sünni Arap rejimleri tarafından dengelenmesine destek vermek ve maddi güç imkânlarını kısıtlamak adına İran'a askeri ve ekonomik ambargo uygulamak en önemlileriydi.

1980'li yıllarda Batı dünyasının İran ile olan savaşında Sünni Irak rejimine askeri destek vermesi ve 1990'lı yıllarda çifte çevreleme stratejisi bağlamında Irak'la birlikte İran'a ciddi yaptırımlar

ANLAŞMASI VE BÖLGESEL ETKİLERİ

uygulaması, uzun süre bölgesel dengeleri şekillendirdi. Bu zaman zarfında İran'ın yürüttüğü nükleer politikaların Batı'nın Ortadoğu bölgesindeki güvenlik çıkarları üzerindeki olumsuz etkileri kontrol altında tutulabildi. İran daha çok savunmacı bir tutum benimseyip bir yandan ülke içindeki dini rejimin meşruiyetini pekiştirmeye çalışırken diğer yandan da bölgedeki Şii güç odaklarına, başta Suriye ve Lübnan'daki Hizbullah olmak üzere, destek vererek kendisi için bölgede güvenli bir ortam oluşturmaya çalıştı.

Bu denge, ABD'nin 11 Eylül terör saldırılarını takiben 2001 yılında Afganistan ve 2003 yılında da Irak'ı işgal etmesinden sonra yavaş yavaş değişmeye başladı. Başlangıçta Tahran'daki ılımlı ve reformcu olduğuna inanılan Hatemi rejimi, Irak ve Afganistan'daki rejim değişikliklerini olumlu yorumlayarak

Batı dünyasıyla barışma yollarını aradı. Şimdiki Cumhurbaşkanı Ruhani'nin baş müzakereci olarak uluslararası toplumla bir nükleer anlaşma yapmaya çalışması ve Hatemi rejiminin ülkeye uygulanan ambargolardan bir an önce kurtulmayı bir ulusal çıkar olarak öne çıkarması, İran ile ABD arasındaki buzların kısa sürede erimeye başlayacağı yönündeki beklentileri arttırdı. Kendisine yönelmiş iki önemli güvenlik tehdidinden ABD'nin başını çektiği uluslararası koalisyonun Afganistan ve Irak'taki rejimleri devirmesiyle kurtulduğuna inanan Tahran rejimi, bunu Batı dünyasıyla olan ilişkilerinde bir fırsat penceresi olarak değerlendirdi. Sünni Saddam ve Taliban rejimlerinden kaynaklandığına inanılan yaşamsal tehditlerin ortadan kalkması, İran'ın bir yandan Ortadoğu bölgesindeki jeopolitik etkisini artırırken diğer yandan da

ülke içindeki ılımlı ve dünya ile barışmak isteyen çevrelerin elini güçlendirdi. İran tarafında ortaya çıkan bu olumlu gelişme, maalesef fazla uzun sürmedi. Bush yönetiminin İran'ı, Irak ve Kuzey Kore ile birlikte şer ekseninin bir parçası ilan etmesi ve Washington'daki yeni muhafazakâr kesimlerin İran'a karşı sertlik politikalarını desteklemeleri, İran'da ortaya çıkan olumlu havanın kısa sürede buharlaşmasına neden oldu.

Liberal Hatemi yönetiminin yerini muhafazakâr Ahmedinejad yönetimine bırakmasıyla İran'la ABD'nin başını çektiği uluslararası toplumun barışma ihtimali zayıflamaya başladı. İran'ın nükleer kapasiteye güvenlik artırıcı bir anlam atfetmesi ve ABD'nin Irak ve Afganistan'da içine düştüğü bataklıkta kendi bölgesel etkisini artırması yönünde kullanmaya başlaması Ahmedinejad'ın iktidarda olduğu

zaman diliminde ivme kazandı. Bush yönetimin aşırı İsrail yanlısı ve rejim değişiklikleri öngören bölge politikaları, İranlı yöneticilerin Ortadoğu'da güçlenmekte olan Batı ve ABD aleyhtarı iklimi kendi çıkarlarına kullanmalarını kolaylaştırdı. Irak'ın işgalinden sonra sıranın bir şekilde İran'a geleceği yönündeki endişeler, Tahran yönetimini bir yandan nükleer politikalarına hız vermeye yöneltirken diğer yandan da Irak'ta şekillenmekte olan siyasi ortamı, Şii Araplar lehine etkilemeye yöneltti. Bu dönem zarfında İran, ABD'nin bölge politikalarını başarısızlığa uğratmaya ve Arap kamuoyunda güçlenmekte olan İsrail ve Batı karşıtı kamuoyunu kazanmaya çalıştı. Bu yöndeki politikalarında da büyük oranda başarılı oldu.

2010 yılının sonlarından itibaren Ortadoğu'yu kasıp kavurmaya başlayan ve Arap Baharı olarak adlandırılan sosyal ve siyasal hareketler, ABD'de 2009 senesinde iktidara gelen Obama yönetiminin ABD'nin Irak ve Afganistan'daki askeri varlığını azaltmak ve düşman olarak görülen yönetimlerle daha fazla işbirliğinin yollarını aramaya yönelik politikalarıyla birleştiğinde İran için daha olumlu bir bölgesel ortam oluşmaya başladı. İran rejimi, kendisini Arap Baharı'nın kazananı olarak görmeye başladı. Suriye hariç tutulacak olursa bölgedeki ABD yanlısı Sünni yönetimlerin birer birer iktidarlarını terk etmeye başlamaları ve bu süreçte 1979 senesindeki İran halk hareketinin bir model olarak algılanması, İran rejiminin elini güçlendirdi.

2013 senesinde iktidara gelen Ruhani yönetiminin İran'ın bölgesel yalnızlığının sona erdirilmesi ve İran'ın uluslararası topluma

kendinden emin bir aktör olarak kazandırılması yönündeki çabaları ayrıca önemlidir. Ruhani yönetiminin varlığı, iki önemli gelişmeye işaret etmektedir. İlk olarak, İran toplumu daha fazla dünyayla iç içe olmak ve ülke içinde daha fazla sosyal, ekonomik ve siyasi özgürlük istediğini göstermiştir. Bütün Ortadoğu sosyal ve siyasi bir dönüşüm geçirirken, İran'ın zamanın ruhuna aykırı olarak kendini dünyaya kapatması ile bölgesel ve küresel ölçekte çatışmacı ve güvenlikçi politikalar takip etmeye devam etmesi sürdürülebilir değildir. İkinci olarak, ABD'nin tedrici olarak Irak'tan çekilmesinin İran'ın Irak'taki siyasi etkisini artırmasına hizmet edeceğinin kesin olduğu bir ortamda, Tahran'daki yönetimin karakteri önemli olmuştur. Ruhani rejiminin, İran'ın bölgedeki etkisinin ve meşruiyetinin kabul edilmesinde Ahmedinejad rejime göre daha kolaylaştırıcı olacağı aşikârdı.

Obama'nın Küresel ve Bölgesel Dış Politikası Bağlamında Nükleer Anlaşma

Tahran ile uluslararası toplum arasındaki nükleer anlaşmayı mümkün kılan en önemli faktör hiç kuskusuz Obama'nın benimsediği küresel ve bölgesel dış politika yaklaşımıdır. Kendisinden önceki Bush yönetiminin aksine Obama, demokrasi ihracı ve ulus inşası yönündeki politikalarından vazgeçmeye çalışan, stratejik önceliği ülke içindeki ekonomik ve diğer sorunların çözümüne veren, uluslararası krizlerin çözülmesinde askeri metotlar ve tek-tarafılık yerine diplomasiyi ve çok-tarafılığı öne çıkaran ve idealist bir yaklaşım yerine gerçekçi ve faydacı kaygıları öne alan bir tavır sergilemektedir. Ayrıca, Obama

küresel hegemonya stratejisi politikaları yerine küresel sorumluluk paylaşımını öne alan ve bu minvalde büyük güçler arasındaki stratejik işbirliklerini önemseyen, küresel ilgisini Doğu ve Güney Doğu Asya'ya yönelten ve Ortadoğu'daki sorunların çözülmesinde bölgeye yakın Avrupalı müttefiklerini ve önemli bölge ülkelerini daha fazla sorumluluk almaya çağıran bir anlayış benimsemektedir.

Obama yönetimi, istikrarsızlık ve düzensizliklerin küresel ve bölgesel ölçekte oluşturulacak güçler dengeleri üzerinden giderilmesini önemsemektedir. Bu çerçevede İran'ın Ortadoğu bölgesinde yapıcı bir rol oynayabileceğini düşünmekte, ama bunun yeni dengesizlik ve istikrarsızlıklar ortaya çıkarması için de İran'ın bölge politikalarına meşru ve kabul edilebilir bir aktör olarak müdahil olması gerektiğinin altını çizmektedir.

Suriye, Yemen, Lübnan ve Irak'ta kalıcı istikrarın tesis edilmesinde ve IŞİD'den kaynaklanan yeni tip ulusaşırı güvenlik tehditlerinin bertaraf edilmesinde İran'la yapılacak işbirlikleri önemlidir. İran sahip olduğu sert ve yumuşak güç unsurlarıyla bölgedeki Şii siyasi grup ve hareketlerin en önemli destekçisi ve savunucusudur. Esad rejiminin hala iktidarda olmasında, Irak'ın Şii odaklı siyasi hareketlerin yönetimine geçmesinde, Yemen'deki iç savaşta Şii Husi hareketinin hala etkili olmasında ve Lübnan'daki Hizbullah güçlerinin hem Lübnan iç siyasetinin en etkili unsuru olmasında, hem de İsrail'e karşı dengeleyici bir pozisyonda olmasında İran yönetiminin verdiği destek hayatidir. Obama yönetimini İran'la nükleer anlaşma imzalamaya sevk eden en önemli faktör,

İran'ın bölgesel sisteme istikrarsızlık üreten bir ülke yerine istikrarın oluşmasına katkı veren bir aktör olarak katılmasını mümkün kılacak en uygun ve kabul edilebilir ortamı ortaya çıkarmaktır.

Nükleer anlaşmayı önemli kılan, bölgesel aktörlerin Obama yönetiminin bu yöndeki beklentilerini paylaşım paylaşmadıklarıdır. Her ne kadar Obama yönetimi bu anlaşmanın sadece İran'ın nükleer silah elde etme kapasitesini sınırlandırmayı hedeflediğini belirtse de anlaşmanın ortaya çıkaracağı sonuçlar, hem İran'ın bölge siyasetinin ne yönde evrileceğini hem de İran ile diğer bölgesel aktörler arasındaki siyasi ve güvenlik ilişkilerinin geleceğini yakından etkileyecektir.

Anlaşmanın imzalanmasından bu yana İsrail ve bölgedeki etkin Sünni güçler, başta Suudi Arabistan olmak üzere, eleştirel bir tutum benimsiyorlar. İran üzerindeki ekonomik ve askeri ambargoların aşamalı olarak kaldırılmasının yakın ve orta vadede İran'ın bölgesel etkinliğini daha fazla pekiştireceği öngörülebiliyor. Hem ambargoların kalkması hem de daha fazla ticaret yapabilecek olmasından ötürü İran'ın kasasına daha fazla para gireceği kesindir. İran'ın bu ekonomik imkânlarını bölgedeki Şii unsurları daha kolaylıkla finanse etmede kullanacağı da öngörülebiliyor. Hatta bu parayla İran'ın konvansiyonel silah kapasitesini modernleştirmek isteyeceği de düşünülebilir.

İran'ın Bölgesel Hâkimiyetini Sınırlayacak Hususlar

Bu aşamada anlaşmaya eleştirel bakanların göz önünde bulundurmaları gereken üç unsur öne çıkıyor. Bu unsurlar, İran'ın orta

ve uzun vadede bölgesel hâkimiyetini sınırlandıracak ve onu bölge politikalarında daha yapıcı roller oynamaya sevk edecek unsurlardır. İlk olarak, İran'ın kendi içinde yaşamakta olduğu ekonomik sorunlar sürdürülemez noktadadır. Yapısal ekonomik sorunların çözülmesinde, petrol ve doğal gaz dışı sektörlerde ihracat odaklı üretimi hedefleyen yatırımların yapılabilmesinde ve halkın genel ekonomik refah seviyesinin yükseltilmesinde ambargoların kalkmasından ve ticaret imkânlarının çoğalmasından kaynaklanacak ekonomik imkânlar önemlidir. Uzun dönemli silahlanmayı ve rejimin meşruiyetini tahkim etmeye yönelik ekonomi politikalarını hiçbir şey olmamış gibi sürdürmeye çalışmak mümkün olmayabilir.

İkinci olarak, Obama yönetimi İran'la imzalanan nükleer anlaşmayı hem ABD Kongresi nezdinde hem de bölgedeki müttefikleri gözünde meşrulaştırmak adına yoğun bir çaba içine girmiştir. Bu anlaşmanın ABD'nin bölgeyi İran'a terk etme niyetinin bir göstergesi olmadığı sıklıkla dile getirilmekte ve İran'ı dengeleyebilecek bölgesel rejimlerle daha yakın askeri ve ekonomik ilişkiler geliştirilmeye çalışılmaktadır. Körfezdeki Sünni rejimlere silah ihracının artırılması, bu ülkelerin aralarında kuracakları sıkı savunma işbirliklerinin desteklenmesi, İsrail yönetimine İsrail'in varlığının ABD için hala en önemli bölgesel çıkar olduğuunun deklere edilmesi ve Türkiye ile IŞİD'le mücadeleyi merkeze alan ve Türkiye'nin Suriye'deki gelişmeleri daha yakından etkileyebilmesinin önünü açan İncirlik mutabakatının imzalanması kayda değer Amerikan politikalarıdır.

Obama yönetimini İran'la nükleer anlaşma imzalamaya sevk eden en önemli faktör, İran'ın bölgesel sisteme istikrarsızlık üreten bir ülke yerine istikrarın oluşmasına katkı veren bir aktör olarak katılmasını mümkün kılacak en uygun ve kabul edilebilir ortamı ortaya çıkarmaktır.

Suriye'deki iç savaşın bir an önce çözüme kavuşması adına ABD'nin askeri ve diplomatik çabalarını son dönemde hızlandırdığı görülmektedir. Hem ABD hem de bölgedeki geleneksel müttefikleri açısından risk oluşturacak durum, Suriye ve diğer yerlerdeki çözümsüzlüklerin devamından nükleer anlaşma sonrası eli güçlenmiş olan İran'ın daha kazançlı çıkmasıdır.

Son olarak, İran'la imzalanan anlaşmanın sadece ABD'nin değil diğer BMGK üyelerinin ve Almanya'nın da olurlarını taşıdığını hatırlatmak gerekir. Bu bize İran'ın nükleer politikalarından dolayı yaşamakta olan gerilimden bütün önemli güçlerin rahatsız olduğunu ve İran'ın bölgesel ve küresel sisteme meşru ve yapıcı bir aktör olarak katılmasının herkesin çıkarına olduğunu göstermektedir. ○

Prof. Dr., Uluslararası Antalya Üniversitesi.